

Akademia WSB

Dąbrowa Górnicza, Cieszyń, Olkusz, Żywiec, Kraków

mgr Dagmara Górecka

**ZNACZENIE MIEJSCA ORAZ CIERPIENIA
W PROCESIE KONSTRUOWANIA TOŻSAMOŚCI
W BIOGRAFII RYSZARDA RIEDŁA**

Autoreferat pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem:

Prof. dr hab. Mirosławy Nowak-Dziemianowicz

Dąbrowa Górnicza 2025

Spis treści

1. Geneza zainteresowań badawczych i usytuowanie podjętej problematyki w naukach społecznych	3
2. Przedmiot badań podjętych w pracy, pytania badawcze	8
3. Krótka charakterystyka i uzasadnienie wybranej orientacji metodologicznej ...	10
4. Syntetyczna prezentacja wyników badań własnych	16
5. Wnioski i podsumowanie badań	30
6. Bibliografia	33

1. Geneza zainteresowań badawczych i usytuowanie podjętej problematyki w naukach społecznych

Przywoływanie dziejów życia człowieka we fragmentach lub też w całości w momentach ważnych dla zbiorowości wydarzeń, ich spisywanie i publikowanie towarzyszyły człowiekowi od czasów starożytności, kiedy to opisy życia Plutarcha oraz Swetoniusza miały na celu ukazać ówczesnie pożądane w społeczeństwie cechy¹. Rozpowszechnianiu owych historii towarzyszyło przekonanie, iż za pomocą ukazywania konkretnych żywotów jednostek możliwe jest kształtowanie zbiorowej tożsamości, pamięci, a także postaw poprzez niejako „podanie” gotowych wzorów do naśladowania². Na przestrzeni dziejów jednak rola dydaktyczna ustąpiła roli informacyjnej, a biograficzne piśmiennictwo zaczęło obejmować postaci, których działania i aktywności miały znaczenie dla ogółu społeczeństwa³. W wieku XVIII pojawiła się niezależna refleksja nad biografią, dając podstawy do tworzenia się, na drodze dalszego dostrzegania poznawczych walorów opisów życia, miejsca biografii w przestrzeni nauki⁴. Dziełem, które zapoczątkowało późniejszy rozwój badań nad historiami życia oraz dokumentami biograficznymi w obszarze nauk społecznych była pięciotomowa monografia Floriana Znanieckiego oraz Williama Thomasa pt. *„Chłop polski w Europie i Ameryce”*⁵, w której autorzy skupili się na opisanu doświadczeń polskich chłopów na emigracji. Zastosowana w przywołanej monografii metoda, stała się pierwowzorem postępowania badawczego, jakie podjąć można podczas odkrywania biograficznych oraz społecznych procesów obecnych w jednostkowej biografii. Monografia ta zapoczątkowała również przekonanie, iż biografia może stanowić źródło poznania; będąc zarówno źródłem wiedzy o człowieku i jego przebiegu życia, jak i czasie, miejscu, przemianach społeczno-historycznych, kulturze, a nawet życiu ekonomiczno-gospodarczym wspólnot. Pomimo trudnych okresów, jakich w naukach społecznych i humanistycznych metoda biograficzna doświadczała, obecnie

¹ A. Cąlek, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011, s. 11.

² K. Kaźmierska, P. Czapliński, V. Julkowska, *Biografia*, <https://cbh.pan.pl/pl/biografia> [dostęp: 08.07.2024]; A. Kowalska-Pietrzak, *Wątki parenetyczne w hagiografii polskiej czasów piastowskich*, „Biografistyka Pedagogiczna” t.6, 2021, nr 2, s. 33-51.

³ A. Cąlek, *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. 1, Kraków 2012, s. 15.

⁴ W. Szulakiewicz, *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2004 nr 19-20, s. 7.

⁵ Zob. F. Znaniecki, W. Thomas, *Polish peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group*, t. 1–5, Boston, 1918–1920.

obserwujemy powrót do uznania historii życia za wartościowe poznawczo w budowaniu naukowego konstruktu wiedzy oraz chęci prowadzenia badań biograficznych, które w różnych dyscyplinach akcentują odmienne aspekty ludzkiego życia, najczęściej korespondujące z obszarem naukowego zainteresowania danej dyscypliny lub subdyscypliny⁶. I tak przykładowo w pedagogice można odnaleźć badania traktujące (auto)biografię jako refleksję nad życiem, jako dającą się (re)konstruować opowieść⁷, w andragogice spotkać można dziś biografie akcentujące rolę uczenia się (z) życia⁸, socjologia zaś podejmuje w tym obszarze tematykę rozwoju indywidualnych jak i zbiorowych tożsamości⁹, procesów społecznych ujawniających się w biografiach¹⁰ jak i doświadczeń generacyjnych w nich obecnych¹¹. Co ważne, obecnie istnieje metoda biograficzna rozumiana jako metoda służąca do badania materiałów o charakterze biograficznym, jak i również badań z uwzględnieniem dokumentów o charakterze (auto)biograficznym¹². Owa historia rozwoju badań biograficznych, jaką mogłam odnaleźć w literaturze przedmiotu (często nawiązująca do założeń i teorii interakcjonizmu symbolicznego¹³) rozwiniętą m.in. przez Fritza Schütze, autora analizy biograficznej ugruntowanej empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym¹⁴; Anselma L. Straussa, Fritza Schütze i Gerharda Riemanna wraz z

⁶ W. Szulakiewicz, *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej...*, s. 5-6.

⁷ Np. D. Lalak, *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010, s. 14-15.

⁸ Por. P. Alheit, *Teoria biografii jako fundament pojęciowy uczenia się przez całe życie*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” t.18, 2015, nr 4(72), s. 23-36.

⁹ Por. np. A.L. Strauss, *Transformacje tożsamości* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 529-550; B. Treichel, *Tożsamości biograficzne i zbiorowe w wywiadach narracyjnych. Przyczynek lingwistyczny* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 571-598.

¹⁰ Por. np. U. Apitzsch, *Biografie migracyjne jako miejsca przestrzeni transnarodowej*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 603-616; R. Breckner, *Podejścia porównawcze zorientowane na przypadki: perspektywa biograficzna jako możliwość i wyzwanie w badaniach migracji*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 617-658.

¹¹ Por. np. G. Rosenthal, *Historyczna i rodzinna sekwencja pokoleń*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 685-700; C. Delcroix, *Przekaz historii rodzinnej i pamięci historycznej w obliczu niepewności (précarité)*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 701-716.

¹² A. Giza, *Biografia jako fakt empiryczny i jako kategoria teoretyczna*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, (red.) J. Włodarek, M. Ziółkowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1990, s. 41-45.

¹³ Por. np. E. Hałas, *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, (red.) J. Włodarek, M. Ziółkowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1990, s. 207-208.

¹⁴ F. Schütze, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 152-158.

koncepcją trajektorii zaadoptowaną później do badania bezładnych procesów społecznych i procesów cierpienia¹⁵; Daniela Bertauxa i Isabelle Wiame-Dertaux, którzy poszukiwali „typowych” przebiegów życia piekarzy¹⁶ oraz innych badaczy, stanowiła możliwość do naukowego osadzenia interesującego mnie samej zagadnienia biografii, występujących w niej zachowań, decyzji, ścieżek wyboru i możliwości ich opisanie oraz zrozumienia. Nie bez znaczenia pozostało również moje własne poszukiwanie uznania wobec stwierdzenia, iż ludzkie życie i jednostkowe doświadczenia są wartościowe poznawczo również w kontekście przemian społecznych, i mogą zostać odtworzone, zrekonstruowane oraz poddane odczytaniu oraz zrozumieniu.

Biografie osób sławnych ciekawią bez względu na obszar, w którym ową sławę one osiągnęły. Chcemy obserwować te osoby, chcemy się o nich czegoś dowiedzieć. Ta naturalna ciekawość społeczna w szczególny sposób dotyczy również artystów, tych, którzy wnieśli swój wkład w kulturalny obraz społecznej rzeczywistości. Postacią taką pozostawał i wciąż pozostaje wieloletni wokalista grupy bluesowo-rockowej „Dżem”, powstałej w 1973 roku – Ryszard Riedel. Żyjący w latach 1956-1994 muzyk, lider zespołu, autor tekstów piosenek oraz wierszy, uzależniony od polskiej heroiny artysta, wreszcie mąż Małgorzaty Pol-Riedel oraz ojciec syna Sebastiana i córki Karoliny. Stał się znanym, rozpoznawanym i w różnym stopniu uznawanym przez wszystkich gromadzących się wokół środowiska muzycznego swoich czasów. Kontakt z jego postacią i biografią wydaje się nawet dziś wymagać ustosunkowania, komentarza.

Również moje własne zainteresowanie postacią oraz chęć podjęcia badań biograficzno-narracyjnych jej dotyczących opierają się na kilku aspektach. Pierwszym było dostrzeżenie odmienności zarówno biografii jak i wizerunku samego Wokalisty w kontekście miejsca w jakim kształtowała się jego tożsamość, czasu, przemian społeczno-politycznych oraz kultury, narracji jak również dyskursów wspólnotowych, które stały się dla niej ramą. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj, również odmienny od proponowanych w kulturze obecnej w miejscu egzystencji Mężczyzny, przebieg jego życia oraz realizacja muzycznej kariery bez kierunkowego wykształcenia ani początkowego dostępu do środowiska ludzi tworzących kulturę. Inspiracją do podjęcia badań naukowych stała się więc moja własna wiedza potoczna na temat postaci Muzyka

¹⁵ G. Riemann, F. Schütze, „Trajektorja” jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 389-412.

¹⁶ D. Bertaux, I. Bertaux-Wiame, *Opowieści o życiu w rzemiośle piekarskim*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 741-759.

i uznania jego życiowej historii za wartą naukowego zgłębienia i poznania. Warto zaznaczyć również, iż był to jeden z nielicznych artystów, który w swej twórczości oddawał to, co było mu bliskie, co mógł obserwować lub czego doświadczał we własnej egzystencji.

Kolejnym, zgoła innym lecz ważnym aspektem, stało się zauważenie ciągłej, nieprzemijającej obecności postaci w dyskursie wspólnotowym dotyczącym kultury, w szczególności muzycznej, jak i również znaczenia jakie dla niej miała. Zainteresowanie jakie odnalazłam w przestrzeni społecznej zarówno przygotowując się do napisania dysertacji jak i w trakcie pracy nad nią skłania do refleksji nad podejmowaniem kolejnych badań dotyczących życia i twórczości Ryszarda Riedla. Odniesienia do jego decyzji, wyznawanych i proponowanych wartości, sposobu życia, dylematów i sytuacji o jakich „opowiadał” on ze sceny, tworząc narrację o sobie samym, która do tej pory stanowi część legendy o jego postaci. Pomimo ogromnych zmian społeczno-kulturowych jakie dokonały się od czasu ostatnich lat życia oraz śmierci Artysty, wciąż pozostają grupy, które odnoszą się do doświadczeń Wokalisty i jego deklarowanych ideałów oraz wyznawanych wartości. Ma to miejsce w różnych pokoleniach¹⁷. Zjawisko to skłoniło mnie do refleksji nad obecnością takich przestrzeni w biografii Ryszarda Riedla, które wciąż „przyciągają” oraz postawienia pytania o to w jaki sposób się to dzieje. Owo zjawisko wspominania, powracania do historii życia i twórczości Mężczyzny przez ludzi o różnych doświadczeniach wspólnotowych (bo żyjących w różnych rzeczywistościach społecznych) stanowiło motywację do podjęcia tak wyrażonego tematu.

W Polsce rozwój biografistyki muzycznej (w tym dotyczący twórców muzyki rozrywkowej, a więc również rockowej) nastąpił dopiero w latach 90. XX wieku¹⁸ wysuwając naprzód pozycję biografii jako powieści. Sądzę więc, iż prezentowana rozprawa doktorska może stać się załącznikiem dyskusji oraz spojrzenia na obszar biografii twórców z punktu widzenia nauk społecznych (w tym pedagogiki) oraz być próbą dostrzeżenia ich poznawczych walorów.

¹⁷ Przykładami obrazującymi wspomniane w tym miejscu zjawisko mogą być komentarze jakie pojawiają się w Internecie pod wykonaniami utworów przez Artystę jak również funkcjonujące na obrębie serwisu „You Tube” „kanały”, gdzie fani zamieszczają nieznane dotąd szerszej publiczności nagrania z udziałem Muzyka; Zob. np. <https://www.youtube.com/@wilkasdzem> [dostęp 01.03.2025], <https://www.youtube.com/watch?v=QxKxgapLVUI> [dostęp 01.03.2025].

¹⁸ M. Przechera, *Pomiędzy sztuką a dziennikarstwem – muzyczne biografie w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2014, nr 5, Uniwersytet Wrocławski, s. 290.

Wartość podjętego badawczego wysiłku dostrzegłam więc w ujęciu biograficznych doświadczeń w perspektywie zorientowanej na rozumienie procesów społeczno-biograficznych i ich znaczenia w procesie kształtowania tożsamości, jak również dotarciu do indywidualnie nadawanych sensów oraz znaczeń, które Ryszard Riedel zawierał w swoich narracjach – tworzonych przez siebie tekstach.

Celami, jakie postawiłam sobie do osiągnięcia w dysertacji było rozpoznanie, w jakim zakresie biografia może być źródłem wiedzy o człowieku, jego czasie i kulturze, a przede wszystkim rozpoznanie i opisanie linii życia Ryszarda Riedla oraz odnalezienie znajdujących się w niej procesów biograficznych, jak również poznanie kształtowania się biografii Muzyka oraz rozwoju tożsamości ujawniającej się w owych procesach. Chciałam również dokonać rekonstrukcji biografii Ryszarda Riedla, aby poszukać w niej reguł łączenia przeżywanych wydarzeń i doświadczeń. Kolejnym celem stało się wskazanie znaczenia doświadczeń biograficznych Ryszarda Riedla dla kształtowania się linii życia Muzyka, ale też osadzonych w niej procesów i kontekstów społecznych oraz opisanie wybranych zjawisk społecznych, i narracji zbiorowych na podstawie indywidualnych doświadczeń oraz procesów biograficzno-społecznych Muzyka, które stały się swoistymi „miejscami przecięcia”. Pozwoliło to na osiągnięcie kolejnego celu, jakim było zrozumienie jak biografia Ryszarda Riedla konstituowała się w kontekstach miejsca życia, kultury i czasu oraz jak w owych kontekstach podejmowane były przez Muzyka aktywności oraz działania. Ponadto, za cel obrałam poszukiwanie sensów i znaczeń nadawanych przez Ryszarda Riedla swoim biograficznym doświadczeniom na podstawie odnalezionych, i zrekonstruowanych wydarzeń biograficznych oraz publikowanych, i niepublikowanych tekstów piosenek jak również wierszy, co umożliwiło poznanie sposobu doświadczania własnego życia.

Dwoma głównymi, wiodącymi kategoriami, które pozwoliły na uporządkowanie prezentacji, opisu oraz interpretacji wybranych przeze mnie narracji stały się kategoria miejsca – zarówno w węższym jak i szerszym zakresie oraz kategoria cierpienia. Pierwszą odniosłam zarówno do Śląska, który był najbliższą przestrzenią doświadczania świata Muzyka, jak i do Polski w czasach PRL-u, drugą zaś do doświadczania cierpienia w wymiarze indywidualnym jak i wspólnotowym, uwidaczniających się w biografii Muzyka. Owe kategorie ukazałam w procesie kształtowania się tożsamości Ryszarda Riedla, gdyż uznałam, iż pozwoli mi to na oddanie zauważanej odmienności przebiegu życia Artysty, stawianych przez niego sobie celów, wyborów, a także nadawanych sensów oraz znaczeń.

2. Przedmiot badań podjętych w pracy, pytania badawcze

W związku z zainteresowaniem biografią i z własnej potrzeby holistycznego ujęcia człowieka przedmiotem moich badań stał się proces biograficznego rozwoju tożsamości Ryszarda Riedla. Jak wskazuje F. Schütze w toku przebiegu i trwania życia dochodzi do rozwoju tożsamości osoby, zatem ową tożsamość w zetknięciu z biografią można odkrywać i badać. Autor zaznacza, iż „historia życia jest narracyjną „całością” („Gestalt”), która należy sobie wyobrazić jako uporządkowaną sekwencję osobistych doświadczeń, a owo uporządkowanie pociąga za sobą wewnętrzny rozwój tożsamości dysponenta biografii (...)”¹⁹.

Zatem, zgodnie z zaproponowanym przez F. Schütza jednym z podejść do badania biografii, podjęłam próbę dokonania rekonstrukcji życia Wokalisty, by poszukać w niej reguł łączenia oraz rozumienia doświadczeń i wydarzeń. Uznałam przy tym procesualny charakter ludzkiego życia, w którym możliwe jest, dzięki zastosowaniu koncepcji struktur społeczno-biograficznych, ukazanie rozwoju biograficznej tożsamości człowieka²⁰. Ważnym stał się również wymiar wspólnotowy, który zawsze pozostaje ramą odniesienia dla biografii człowieka, jego działań, nadawanych sensów, postrzegania siebie i świata społecznego²¹. Ów wysiłek mogłam podjąć dzięki dostępnym narracjom wspomnieniowym, odnalezionym zarówno w wydanej biografii Artysty²², publikacji opisującej dzieje zespołu „Dżem”²³ oraz trzem wydaniom zebranych wspomnień dotyczących Ryszarda Riedla²⁴ jak również tekstów kultury, a także odnalezionych wypowiedzi Muzyka i jego bliskich²⁵.

Pomimo ukierunkowania na dwie główne kategorie porządkujące moje odczytanie dostępnej opowieści o życiu nie zamykałam się na doświadczenia mogące

¹⁹ F. Schütze, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie...*, s. 157.

²⁰ Ibidem.

²¹ A. MacIntyre, *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, przeł. Adam Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996, s. 392-396.

²² Zob. J. Skaradziński, *Rysiek*, Wyd. II, Wydawnictwo „In Rock”, Czerwonak 2014.

²³ Zob. J. Skaradziński, *Dżem. Ballada o dziwnym zespole*, Wyd. III, Wydawnictwo „In rock”, Poznań 2009.

²⁴ Zob. M. Sitko, *Rysiek Riedel we wspomnieniach*, Wyd. I, Wydawnictwo „studio c2”, Wrocław 2018; M. Sitko, *Rysiek Riedel we wspomnieniach. W XXX rocznicę śmierci artysty*, Wyd. I., Wydawnictwo „Riedel ART”, Ćwiklice 2023; M. Sitko, *Rysiek Riedel we wspomnieniach. Tom II*, Wyd. I., Wydawnictwo „Riedel ART”, Tychy 2020.

²⁵ Zob. np. K. Magowski (reż.) „Sie macie ludzie” 2004, <https://www.youtube.com/watch?v=BmsG2h5jFRw> [dostęp: 02.03.2025]

wchodzić w obszar innych jeszcze kategorii, które pojawiały się w interesującej mnie opowieści.

Ponadto, sięgnęłam do odnalezionych, znanych i mniej znanych tekstów piosenek i wierszy Ryszarda Riedla po to, by odtworzyć i zinterpretować obecne w nich sensory i znaczenia. Będąc uważną na autobiograficzny charakter pisanych przez Muzyka narracji, genezę powstawania utworów oraz ich autorstwo, spojrzałam na owe teksty jako na zapis życia, narracje ukazujące pośrednio lub bezpośrednio stany, emocje, myśli, przeżycia, właściwą Ryszardowi Riedlowi interpretację poruszanych tematów, właściwe jemu rozumienie siebie samego oraz świata. Z pomocą w ontologicznym osadzeniu owych wytworów przyszła mi psychoanaliza Zygmunta Freuda oraz Hegłowskiego ducha. Na teksty tworzone przez Ryszarda Riedla spojrzałam jako na narracje w których ukryte pozostają wcześniej wytworzone i możliwe do odkrycia sensory i znaczenia. Spróbowałam je odnaleźć i zrozumieć oraz przedstawić w formie mojej własnej narracji. Ich dobór i sposób ich prezentacji oraz prezentacji mojego ich rozumienia pozostały moim własnym wyborem.

Podjęmując się pracy nad dysertacją postawiłam szereg pytań badawczych na które, w drodze badawczych poszukiwań, starałam się udzielić odpowiedzi. Brzmiały one następująco:

1. Jak przebiega i kształtuje się droga biograficzna/ linia życia Ryszarda Riedla? Jakie wydarzenia, relacje pozostają dla tejże biografii przełomowe? Jakie uwidaczniają się w tej historii życia procesy biograficzne?
2. Jak doświadczane było przez Ryszarda Riedla życie i jakie znaczenie nadawał własnym doświadczeniom w kontekście autobiograficznego charakteru swojej twórczości? Jakie znaczenia ujawniają się w tworzonych przez Muzyka tekstach?
3. Jaką rolę i znaczenie ma autobiograficzny charakter twórczości Ryszarda Riedla w kontekście całej biografii? W jaki sposób jego autobiograficzne historie są opowiadane?
4. Jakie znaczenie miało miejsce i jego doświadczenie w kształtowaniu się przebiegu linii życia Ryszarda Riedla? Jakie znaczenie temu miejscu nadawał?
5. W jaki sposób Ryszard Riedel doświadczał cierpienia? W jaki sposób doświadczanie cierpienia przejawia się w jego biografii?

6. Jakie w tej biografii pojawiają się procesy, zjawiska społeczne oraz narracje zbiorowe?
7. Jak biografia Ryszarda Riedla konstryuuje się w odniesieniu do obecnych w kulturze narracji wspólnotowych ówczesnych czasów?
8. Jaką rolę oraz znaczenie w kształtowaniu tożsamości biograficznej Ryszarda Riedla oraz przeżywaniu własnej egzystencji i samego siebie miały relacje z rodziną, przyjaciółmi, ludźmi, którzy go otaczali? Jak ich doświadczał?
9. W jaki sposób przejawiało się doświadczenie i „bycie w świecie” Ryszarda Riedla w kontekście kultury, czasu w jakim żył i miejsca?

3. Krótka charakterystyka oraz uzasadnienie wybranej orientacji metodologicznej

Stając przed zadaniem prowadzenia badań naukowych musiałam dokonać wyboru jakie założenia dotyczące istnienia bytu społecznego i jego możliwości poznania przyjmę oraz jakimi posłużę się metodami. Z uwagi na obrane cele oraz chęć poznania konstytuującej się w wielu kontekstach biografii swe badania umiejscowiłam w paradygmacie interpretatywnym, zakładającym, iż rzeczywistość społeczna nie jest obiektywna, ale ciągle stwarzana i interpretowana przez działających w niej ludzi; fakty oraz zdarzenia społeczne nie pozostają statyczne, ale podlegają nieustannej zmianie i przeobrażeniom; sama wiedza jest rozumiana jako interpretacja, której dokonuje poznający podmiot w kontekście warunków społecznych oraz kulturowych. Możliwe jest także ujawnienie się ukrytej wiedzy w kontakcie bezpośrednim z badanym przedmiotem/podmiotem, nie zaś w odseparowaniu podmiotu poznającego od przedmiotu badania²⁶. Owe założenia nadają badaniom charakter wyłaniający, a także włączają samego badacza do świata badanych osób/zjawisk/rzeczywistości go interesujących. Paradygmat ten pozostaje odmienny od paradygmatu scjentyistycznego również ze względu na cel, gdzie w przypadku tego drugiego celem pozostaje wyjaśnianie zależności, rozstrzyganie czy przewidywanie; pierwszy natomiast za cel stawia sobie rozumienie²⁷ obecne zawsze w wyniku badań jakim jest ciągły proces

²⁶ Usher 1989 za: M. Nowak-Dziemianowicz, *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002, s. 16.

²⁷ Por. E. Soroko, *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W.J. Paluchowskiego, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut Psychologii 2007 s.17, na podstawie tabeli; pobrano z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/040e1eee-f8c9-4586-a24f-11e0f23ac0db> [dostęp:12.04.2025]

budowania wiedzy²⁸. Paradygmat ten pozwolił mi na poznanie indywidualnych obszarów egzystencji. Umiejscawiając swe badania podejściu rozumiejącym nie postawiłam hipotez badawczych, które są charakterystyczne dla badań ilościowych i to tam pojawia się zasadność ich stosowania. Stają się one konieczne ze względu na dedukcyjny charakter procesu badawczego dążącego do weryfikacji przyjmowanych wcześniej założeń, który pozostaje odwrotnym w stosunku do obranego w moich badaniach modelu indukcyjnego²⁹.

Chcąc zgłębić proces konstruowania tożsamości swe badania usytuowałam w narracyjno-biograficznej orientacji badawczej. Sięgnęłam również do perspektywy obecnej w nurcie badań hermeneutyczno-fenomenologicznych. Pozwoliło mi to na dotarcie do subiektywnych światów działających i stwarzających się podmiotów.

W perspektywie prezentowanego tu paradygmatu rzeczywistości społeczne są stwarzane przez działające podmioty w procesie nadawania znaczeń, które pozostają wspólnotowe. Na odkrywanie owych znaczeń pozwala kategoria narracji, która stwarza wciąż nowe perspektywy poznania jak i nowe horyzonty opisu rzeczywistości społecznej. W przestrzeni nauki posługiwanie się tą kategorią odpowiednie jest dla badań o charakterze narracyjnym. To dzięki narracji docierać można do doświadczeń, przekonań oraz wyobrażeń Innych³⁰. Badania narracyjne pozwalają na poznanie oraz zrozumienie światów subiektywnych, światów doświadczanych w swym jednostkowym indywiduum³¹. Szczególnym dla mojej rozprawy pozostaje obecny we współczesnych badaniach narracyjnych model hermeneutyczny, bazujący na kategorii rozumienia³². Narracja umożliwia również odkrywanie i rekonstruowanie sensów oraz znaczeń nadanych oraz stwarzanych poprzez retrospekcję przez doświadczających ludzi w procesie retrospektywnego przypominania i interpretowania³³. W odniesieniu do biografii rozumienie narracyjne pozwala więc na uporządkowanie doświadczeń biograficznych oraz ich znaczeń. Narracja jawi się jako kategoria pozwalająca na

²⁸ Por. Z. Melosik, *Dyscyplina naukowa i tożsamość naukowca*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2024, s. 193.

²⁹ Por. E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 46-47.

³⁰ B. Sławecki, *Znaczenie paradygmatów w badaniach jakościowych*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie. Tom 1*, (red.) D. Jemielniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s.78.

³¹ M. Nowak-Dziemianowicz, *Walka o uznanie w narracjach. Jednostka i wspólnota w procesie poszukiwania tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2016, s.36.

³² M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, *Słowo wstępne: Życie człowieka życiem w opowieści*, [w:] *Badania narracyjne w psychologii*, (red.) M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Wydawnictwo „Eneteia”, Warszawa 2010, s. 9-10.

³³ M. Nowak-Dziemianowicz, *Walka o uznanie w narracjach...*, s.36.

nadanie porządku, kształtu własnym znaczeniom podczas „przypominania” sobie życia, ulokowania ich w odniesieniu do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości³⁴. Istotne stają się tu również kategorie odnoszące się do wytworów kulturowych oraz ich symboliki, gdyż zarówno biograficzne narracje jak i sam badacz pozostają zanurzeni w kontekście kulturowym³⁵. Ważnym założeniem pojawiającym się w badaniach usytuowanych w tym nurcie jest uznanie, iż światy społeczne, światy, do których wchodzi badacz chcący poznać i zrozumieć zachodzące w nich procesy istnieją w wymiarze językowym, a więc mogą zostać ujęte w formie języka³⁶ i opowiedziane, napisane, „przekazane” badaczowi/badaczce, osobie chcącej ich wysłuchać. Założenie to pozwala na uznanie, iż „odsłanianie” sensów i znaczeń w nich obecnych możliwe jest w procesie interpretacji, która to staje się ponownym „odsłanianiem treści”³⁷. Do swoich badań przystąpiłam więc z intencją dotarcia do już wcześniej nadanych i wytworzonych znaczeń, gdyż „przedmiotem nauk społecznych jest (...) inny człowiek i świat jego przeżyć, do których zyskujemy dostęp dzięki ekspresji, dzięki znakom, w których się wyraża”³⁸.

Na podjęcie interpretacji w nauce pozwalają koncepcje, ich język. Dlatego też, w orientacji tej koncepcje teoretyczne nie pojawiają się tylko na początku i/lub końcu, kiedy badacz/badaczka tworzy wstęp lub weryfikuje poprawność wyciągniętych na drodze badania i naukowego dociekania wniosków. W przyjętej przeze mnie perspektywie są one obecne ciągle, pozwalając badaczowi/badaczce na zaprezentowanie wybranych narracji, a także dokonanie ich opisu oraz podjęcie próby interpretacji. Odniesienie do teorii oraz koncepcji obecne jest zarówno podczas fazy przygotowania badań, a więc poszukiwania orientacji jaką badacz/badaczka chce podążyć, stawiania pytań i próby odnalezienia na te pytania odpowiedzi, jak również podczas tworzenia teoretycznego opisu interesującego zjawiska lub fragmentu społecznej rzeczywistości oraz podczas podejmowania prób interpretacji³⁹.

Pragnąc poznać, a przede wszystkim stawiając sobie za cel zrozumienie indywidualnego, niepowtarzalnego świata przeżyć, obrałam również podejście hermeneutyczno-fenomenologiczne, które pozwala na odsłonięcie fenomenów życia

³⁴ Por. Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ S. Gajda, *Lingwistyka XXI w.*, „Polonica”, t.33, 2013, s. 8, <https://polonica.ijp.pan.pl/downloads/volumes/33/1.pdf> [dostęp:12.04.2025].

³⁷ Zob. S. Sontag, *Przeciw interpretacji i inne eseje*, Wydawnictwo „Karakter”, Kraków 2023, s.15.

³⁸ P. Ricoeur, *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989, s. 38.

³⁹ M. Nowak-Dziemianowicz, *Walka o uznanie w narracjach...*, s. 91.

człowieka, dotarcie do ich znaczeń, a przede wszystkim na (z)rozumienie stwarzającego się podmiotu w jemu właściwych kategoriach.

Hermeneutyka pierwotnie występująca jako metoda objaśniania tekstów, za sprawą Martina Heideggera zaczęła być rozumiana jako sposób bycia w świecie i interpretacji życia przez człowieka (w wymiarze egzystencjalnym), zakładając rozumiejący jego charakter. W. Dilthey rozszerzył ją na wszelkie obszary życia, zaś Hans-Georg Gadamer na wszystko, co ma charakter językowy⁴⁰. Fenomenologia natomiast na gruncie nauk humanistycznych i społecznych obejmuje usensawianie własnych, życiowych doświadczeń, co czyni możliwym odnalezienie, prezentację jak i opis odkrytego, nadanego wcześniej przez człowieka sensu. Ważną staje się tutaj kategoria doświadczenia. Wydarzenia bowiem, same w sobie, dziejąc się, nie posiadają sensu, to ludzie nadają im określony sens i znaczenia. Wszelkie wydarzenia dopiero wtedy, gdy „przechodzą w” ludzkie doświadczenia zostają przyjęte, przetworzone i zinternalizowane. Dzieje się to wtedy, gdy człowiek jest w stanie nadać jakiemuś wydarzeniu określony sens⁴¹.

Dzięki przywołanym tu orientacjom mogłam uznać życie ludzkie jako jawiący się „przede mną” tekst oraz kon/tekst, będący istnieniem (odnoszącym się do wymiaru egzystencjalnego), a także Heideggerowskim rozumiejącym „byciem-w-świecie”, nie pomijającym tego, co wydaje się istnieć „na styku” rzeczywistości jednostkowej i społecznej. Przyjęłam więc, iż poznawczym wobec życia i biografii człowieka, wyrażonej za pomocą tekstu może stać się proces interpretacji. Zanurzając bowiem życie „w” narracji, orientacja ta pozwala „odczytać je” w rozumieniu hermeneutycznym jako dający się interpretować tekst. W podjętych badaniach interesowało mnie to, jakie wątki biograficzne ujawniają się w narracjach, a także, jakie społeczno-kulturowe sposoby postępowania oraz myślenia o sobie, świecie, innych ludziach i życiu pojawiają się w historii życia Muzyka.

Swoje rozumienie biografii osadziłam w symbolicznym interakcjonizmie. W takiej perspektywie odniosłam się do jej rozumienia pojawiającego się w metodzie biograficznej jako przebiegu życia oraz jego prezentacji w formie narracji. Jak wskazuje F. Schütze, (auto)narracja porządkuje procesy w przebiegu życia oraz kształtuje strukturę doświadczeń osobistych. Pojawia się również związek pomiędzy procesami

⁴⁰ A. Burzyńska, M. Markowski, *Teorie literatury XX w. Podręcznik*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2006, s. 185-190.

⁴¹ K. Ablewicz, *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 82.

społecznymi oraz zanurzonymi w nich indywidualnymi procesami biograficznymi, a ich możliwością odtworzenia w formie narracyjnej⁴². Wewnętrzne uporządkowanie osobistych doświadczeń staje się możliwe do zrekonstruowania, stwarzając ścieżkę rozwoju biograficznej tożsamości⁴³. Możliwe jest jej odtworzenie dzięki strukturalnym procesowym porządkującym historię życia. Są nimi metamorfozy (nazywane również przemianami), trajektorie, biograficzne schematy działań oraz instytucjonalne wzorce oczekiwań⁴⁴. Tak rozumiane badania biograficzne ujmują więc podmiotowość człowieka, dostrzegając złożoność jego indywidualnego rozwoju⁴⁵. Tożsamość bowiem jako dynamiczna, mogąca być narracyjnie konstruowana i opowiadana, pozostaje ciągła w czasie, zawierając swoją treść. Na treść tę składa się powtarzalność bądź jednostkowość doświadczeń, które człowiek może organizować⁴⁶. Przyjęłam więc, iż procesualny charakter historii życia jest możliwy do odnalezienia zarówno w opowieściach zastanych jak i stymulowanych, dotyczących życia, układających się w istniejącą i rzeczywistą biografię, mogącą przejawiać się w formie tekstu, a rekonstruując biografię Ryszarda Riedla spróbowałam odnaleźć mechanizmy rządzące biografią Mężczyzny.

Odtworzoną linię życia spróbowałam także poddać interpretacji. Opisując i interpretując sięgnęłam do teorii i koncepcji mieszczących się w obszarze interakcjonizmu symbolicznego. Stały się nimi koncepcja planu biograficznego F. Schütza⁴⁷, koncepcja biograficznych struktur procesowych tegoż samego autora⁴⁸, ale również koncepcja trajektorii w jej ogólnym rozumieniu B. Glassera i A.L. Straussa, w której traktują oni trajektorię jako łuk zdarzeń sekwencyjnych, powiązanych ze sobą życiowych wydarzeń⁴⁹. Odniosłam się do koncepcji światów społecznych A.L. Straussa⁵⁰ oraz pracy biograficznej⁵¹. Nie bez znaczenia pozostawały kategorie relacji, rodziny, wychowania, pasji czy buntu, które mogłam odnaleźć w opowieści o życiu

⁴² F. Schütze, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie...*, s. 156.

⁴³ Ibidem., s. 157-158.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, s. 99.

⁴⁶ M. Puchalska-Wasył, P. K. Oleś, *Teoria narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa* [w:] *Tożsamość i jej przemiany a kultura*, (red.) P. K. Oleś, A. Batory, Wydział I Nauk Społecznych PAN i Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2008, s. 248.

⁴⁷ F. Schütze, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie...*, s.157-158;

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Por. Glasser B. i Strauss A.L., *Time for Dying*, Wydawnictwo „Transaction Publishers”, New Jersey, 2007.

⁵⁰ A.L. Strauss, *Światy społeczne i społeczeństwo*, s. 473-481 [w:] [w:] *Metoda biograficzna w socjologii, Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012.

⁵¹ Zob. A.L. Strauss, *Praca biograficzna i jej powiązania (intersections)*, s. 519 [w:] *Metoda biograficzna w socjologii, Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012.

frontmana „Dżemu”. Aby dokonać opisu funkcjonowania kategorii miejsca sięgnęłam do języka koncepcji pedagogiki miejsca reprezentowanej przez Marię Mendel, w którym to miejsce nie jest pojmowane jedynie fizycznie – odnosząc się do jego geograficznych parametrów, a staje się „ludzką przestrzenią” doświadczania świata, z którą człowiek nieustannie pozostaje w relacji, tworząc własną tożsamość; przestrzenią nadawania znaczeń, w której zanurzone są procesy społeczne i kulturowe⁵². Rozumienie doświadczania procesów cierpienia zaczerpnęłam z socjologii interpretatywnej, gdzie jawi się ono zarówno jako indywidualnie doświadczana trajektoria cierpienia, posiadająca określone fazy, w których może dojść do zniesienia orientacji i kontroli nad przebiegiem własnego życia⁵³, jak i również procesy cierpienia, obecne w badaniach A.L. Straussa, mające miejsce wtedy, kiedy indywidualna orientacja życiowa zostaje przysłonięta przez wtłoczenie w pewne role, a człowiek może stać się „popychanym” przez społeczne zjawiska⁵⁴. Oprócz znaczenia miejsca dla biograficznego rozwoju oraz doświadczania cierpienia przez Artystę, rekonstruując biografię Muzyka mogłam poznać też relację Mężczyzny z samym sobą, jego interakcje z innymi i światem zewnętrznym. Pytałam również o to, czy rozwojowi biografii towarzyszył pewien plan, jakie relacje z innymi ludźmi oraz rzeczywistością uwidaczniały się w tej historii życia. Poszukiwałam też przestrzeni w których ujawniły się procesy społeczno-kulturowe. Ważnymi stały się wymiary kulturowy oraz wspólnotowy które pozwoliły na osadzenie biografii Ryszarda Riedla w kontekście zachodzących zmian społeczno-gospodarczo-politycznych, co miało znaczenie dla tworzenia się tożsamości Mężczyzny, zarówno indywidualnej jak i publicznej. Oba te wymiary, ściśle związane z czasem i miejscem, stworzyły możliwość podjęcia próby odnalezienia uniwersalizmu zjawisk jakie odnalazłam w tej historii życia. Nie bez znaczenia pozostawał również kulturowy status postaci jak i jej biografii. To właśnie język owych, przytoczonych powyżej teorii i przywołane tu kategorie na drodze poszukiwań badawczych wydały mi się adekwatne do opisu i interpretacji wydarzeń oraz doświadczeń, o których mogłam przeczytać i które starałam się zrozumieć. Jako sposób zaprezentowania narracji wybrałam diachronię, „układając” przywoływane wydarzenia niejako w opowieść, starając się

⁵² Por. M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa* [w:] *Pedagogika miejsca*, (red.) M. Mendel, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Kraków 2006, s. 21-37; A. Męczkowska, *Locus educandi. Wokół problematyki miejsca w refleksji pedagogicznej*, [w:] *Pedagogika miejsca*, (red.) M. Mendel, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 38-54.

⁵³ G. Riemann, F. Schütze, „Trajektoria” jako podstawowa koncepcja teoretyczna..., s. 389-412.

⁵⁴ Ibidem, s. 391-396.

ułożyć je strukturalnie względem siebie, zgodnie z czasową sekwencją, umieszczając pewne jako „przed, a inne „po” kolejnych.

Podjmując się interpretacji narracji pozostawionych przez Ryszarda Riedla w formie tekstów piosenek oraz wierszy odniosłam je do odkrytych wcześniej procesów tworzenia tożsamości. Interesowały mnie znaczenia nadawane przez Muzyka swoim własnym, biograficznym doświadczeniom, jego interpretacja własnej osoby, która przejawiała się w tekstach (szczególnie tych o charakterze autobiograficznym), a także w jaki sposób interpretował inne osoby – rodzinę, przyjaciół, bliskich, znajomych; czym była dla niego muzyczna pasja i kariera, jak jej doświadczał, a także w jaki sposób przeżywał swój nałóg. Ten poziom podjętych przeze mnie interpretacji był kolejnym już poziomem, pozwalającym na głębsze poznane funkcjonowania oraz procesów rozumienia siebie i świata przez Artystę. Interpretacja narracji Mężczyzny wydaje się uzupełniać badanie, czynić go ciekawszym i ukazywać znaczenie, jakie nadawał własnym doświadczeniom biograficznym, samemu sobie, partnerom interakcyjnym; pozwala również na zrozumienie jak doświadczał życia, a także własnego cierpienia. W tym względzie ważnym pozostaje aspekt pojawiających się wątków autobiograficznych w tworzonych przez Ryszarda Riedla narracjach.

Owo zaprezentowane powyżej spojrzenie pozwoliło mi na potraktowanie odnalezionych narracji jako opowieści o życiu Muzyka, dającej się odtworzyć oraz możliwej do interpretacji, do ponownego odczytania. Dzięki orientacji biograficzno-narracyjnej oraz zwróceniu się ku podejściu hermeneutyczno-fenomenologicznemu mogłam podjąć próbę realizacji postawionych przed sobą celów, a więc uznać odnalezione narracje jako dostępną i możliwą do interpretacji opowieść o życiu, w której zanurzone są biograficzne doświadczenia oraz nadane im sensy i znaczenia, które pozostają również osadzone w społecznie i kulturowo konstruowanej rzeczywistości.

4. Syntetyczna prezentacja wyników badań własnych

Przeprowadzone badania pozwoliły na odnalezienie szeregu zjawisk i fenomenów, które umożliwiły opisanie oraz zrozumienie przebiegu życia Ryszarda Riedla, jego rozumienia siebie, świata, sposobu tworzenia własnej tożsamości jak również jej biograficznego rozwoju oraz doświadczenia egzystencji. Poniżej spróbowałam nakreślić poszczególne obszary, które eksplorowałam w poszukiwaniu

odpowiedzi na wcześniej postawione pytania. Opisuując je, jednocześnie przedstawiam wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań.

1. Znaczenie miejsca w procesie kształtowania tożsamości Ryszarda Riedla

W procesie odkrywania kształtowania się tożsamości indywidualnej i publicznej Muzyka kategoria miejsca okazała się mieć niebagatelne znaczenie. To właśnie rzeczywistość społeczna istniejąca „w” owym miejscu, jako jeden z jego kluczowych aspektów, w którym przyszło żyć Ryszardowi Riedlowi, a którym była Polska czasów PRL-u, stanowiła ramę odniesienia dla rozwoju biografii Muzyka. Miejsce rozumiane jako niefizyczne, ale ontyczne, zawierające „w sobie” pewne, określone treści wobec których człowiek może się ustosunkować, stało się w przypadku tej opowieści o życiu czynnikiem determinującym ludzkie wybory oraz stosunek do zewnętrznie kreowanej przestrzeni kulturowej.

Zaprojektowane odgórnie, dostępne i niejako „wymagane” wzory przebiegu życia obecne w miejscu, zunifikowana kultura, cenzura, „monopol na wszystko”, wierne podporządkowanie władzy, narzucany przymus dostosowania własnej egzystencji, brak innych dostrzegalnych ścieżek sprawiły, iż przestrzeń życia była deterministyczna i zniewalająca. Dostrzegając to, Ryszard Riedel z owym determinizmem podjął walkę. Przybrała ona postać świadomego budowania własnego życia według biograficznego planu oraz kariery, która nie mieściła się w ramach odgórnie dostępnych modeli aktywności obywatela, a także przeciwstawiania się oczekiwaniom społecznym. Odbierając rzeczywistość społeczną obecną w miejscu jako sieć nacisków i opresji, odbierających indywidualność jednostki Ryszard Riedel odnosił własną egzystencję do przestrzeni Stanów Zjednoczonych, która identyfikowana była wówczas (nie tylko przez niego) z osiągnięciem prawdziwego stanu wolności i nieskrępowania. Często odnosił się do niej również jego charakterystyczny wygląd, jaki prezentował przebywając w przestrzeni publicznej (np. podczas koncertów). Paradoksalnie jednak, stając się buntownikiem, przeciwstawiając się wobec obecnych w miejscu norm, występując przeciwko państwu totalnemu, znalazł się w zbiorowej trajektorii cierpienia charakterystycznej dla tego miejsca, którą stała się opowieść osób uzależnionych od polskiej heroiny. Cierpienie to wydaje się być symbolem „walki przegranej” z determinizmem miejsca przez młodych buntowników, artystów,

pragnących wyrwać się z „szarej codzienności”, którzy owładnięci pragnieniem próbowali tworzyć „nowy, wspaniały świat” w państwie totalitarnym.

Istotą tożsamości Ryszarda Riedla stał się bunt, który mógł być realizowany jedynie w warunkach zniewolenia, jakie istniały w PRL-u. Muzyk mógł określić siebie w relacji do tej opresyjnej rzeczywistości, co miało znaczenie dla kształtowania się tożsamości Mężczyzny. Nie mógłby on być buntownikiem w kraju wolnym, a jego biograficzny plan wyglądałby zapewne inaczej, gdy nie miałby się wobec czego ani kogo buntować. Z miejscem pozostaje więc również związany przebieg kariery muzycznej Artysty, gdyż pozostawała w nim kulturowo osadzona. Stanie się muzycznym idolem najpełniej odzwierciedliło „wygraną” Ryszarda Riedla z deterministycznym miejscem i obecną w nim opresją. Zrealizował on swoje własne marzenie oraz swój własny plan. Granie w klubach czy na powstałych później festiwalach, jak chociażby w Jarocinie czy Brodnicy, wpisało się na stałe w krajobraz Polski tamtych czasów. Czy w innym miejscu Ryszard Riedel mógłby być taki sam? Wydaje się, że nie. Zależności społeczne, stosunek do owej przestrzeni, manifestacja własnych poglądów, odnoszenie się do przestrzeni innej, zafascynowanie nią i jej romantyzowanie, wreszcie nałóg – to wszystko składało się na rozwój biografii oraz wizerunek Artysty jak również na przebieg jego kariery opartej m.in. na marzeniu, i niezgodzie na realizację proponowanych wzorców przebiegu życia oraz kariery, które istniały w doświadczanej przestrzeni.

Zmiana owego miejsca wiązałaby się z utratą uznania, które Ryszard Riedel osiągnął w miejscu, gdzie żył, a także z utratą tożsamości publicznej, która mogła się rozwijać i trwać w określonych warunkach, których dostarczało właśnie miejsce – ówczesny PRL i procesy społeczno-kulturowe w nim zachodzące, m.in. powstanie zjawiska funkcjonowania muzycznego idola. Zmiany te wiązałyby się z utratą tego, na co pracował, oraz wokół czego zbudował swą indywidualną tożsamość. Paradoksalnie więc, Mężczyzna żywiąc niechęć wobec tego miejsca i pragnąc ucieczki, pozostawał z nim związany tożsamościowo.

2. Doświadczanie cierpienia przez Muzyka

Procesy cierpienia w opowieści o życiu Ryszarda Riedla są obecne zarówno jako indywidualna trajektoria burząca ład życia człowieka, jak i doświadczanie zewnętrznej

rzeczywistości. Odnaleźć mogłam je zarówno rekonstruuując biografię jak i interpretując narracje Artysty z których część posiada charakter autobiograficzny.

Cierpienie rozumiane jako procesy społeczno-biograficzne, wtłaczające człowieka w działania powodujące cierpienie i uczucie „bycia popychanym” przez zjawiska społeczne, wiązały się z odczytaniem przez Ryszarda Riedla świata rzeczywistości jako tłamszącego, nieprzyjaznego miejsca, w którym obecna jest relacja władzy oraz totalitarnej przemocy, w którym człowiek nie może realizować własnego potencjału, a także z niemożnością bycia sobą w miejscu w którym się żyje; doświadczanymi naciskami społecznymi; utrudnionymi możliwościami realizacji własnych marzeń i potrzeb oraz osobistych celów, jak również z niezgodą na zastaną rzeczywistość przy równoczesnej świadomości braku możliwości całkowitej zmiany owego porządku za sprawą własnego działania; dysonansem pomiędzy pragnieniami, a możliwościami ich realizacji występującymi w miejscu życia oraz świadomością braku możliwości podjęcia działania jak i pragnieniem zmiany tego miejsca.

Cierpienie indywidualne odnosiło się natomiast do postrzegania siebie samego, doświadczania relacji z innymi ludźmi, przeżywania nałogu, jak również konstruowania własnej tożsamości. Spowodowane było brakiem zainteresowania i zaspokajania potrzeb relacyjnych w rodzinie pochodzenia; sprzecznymi ścieżkami rozwoju tożsamości oraz występowaniem w wykluczających się rolach; przymusami nałogu jak również jego skutkami zdrowotnymi; doświadczanym poczuciem winy; brakiem umiejętności radzenia sobie z doświadczonym cierpieniem, bólem fizycznym; niemożnością pokonania trajektorii z uwagi na działające czynniki blokujące takie jak porzucenie roli artysty i konieczność zmiany środowiska czy izolacja, zamknięcie na innych i ich pomoc; lęk przed zmianą; poczucie utraty kontroli nad swoim życiem, i brak poczucia własnej sprawczości; dysonans pomiędzy chęcią, a możliwościami realizacji własnych, wyznawanych wartości; funkcjonowanie w powodujących dysonans, sprzecznych narracjach i ścieżkach tożsamościowych – artysty oraz uzależnionego; funkcjonowanie w wielu światach społecznych i brak zakorzenienia w którymś z nich; brak poczucia bezpieczeństwa; dezorientacja dotycząca własnej sytuacji; alienacja związana z nietypowością własnych pragnień w socjalistycznym kraju; brak poradzenia sobie z deficytami z dzieciństwa; dostrzeganie niesprawiedliwości, kłamstwa, obłudy, interesowności ludzi i niezgody na nie; brak zaspokojenia potrzeb w interakcjach z innymi ludźmi; doświadczenie samotności i niezrozumienia; poczucie bycia odrzuconym i ocenionym przez innych; niespełnione

pragnienie bycia kochanym; doświadczenie braku akceptacji własnych wyborów przez ojca; doświadczenie samotności w interakcjach z innymi ludźmi; doświadczenie wykluczenia z całości; doświadczenie braku pomocy oraz poczucie pozostawienia i porzucenia przez innych; poczucie obcości w przestrzeni życia. Prócz tego, pojawia się brak pozytywnego odniesienia do rzeczywistości, które związane pozostaje z pragnieniem zaznania przez Ryszarda Riedla wyidealizowanego ładu społecznego.

Warto zwrócić uwagę na to, iż aspekty życia, w których pojawiało się cierpienie w tej opowieści o życiu, a więc społeczny, zdrowotny i zawodowy tworzą nieprzyjazną przestrzeń egzystencji, w której człowiek zostaje pozbawiony możliwości świadomego, samodzielnego i intencjonalnego działania. Co ważne, kategorie miejsca oraz cierpienia w tej biografii pozostają ze sobą w relacji. Egzystencja w miejscu, które wymusza walkę o możliwość zaspokojenia własnych potrzeb i realizację swego potencjału powoduje doświadczanie cierpienia w aspekcie indywidualnego oraz społecznego funkcjonowania.

3. Zmiany w obrębie działania i postrzegania siebie, innych oraz świata pojawiające się w narracjach Ryszarda Riedla

Potraktowanie utworów Ryszarda Riedla jako cyklu narracji o charakterze w jakimś stopniu autobiograficznym pozwoliło mi na dostrzeżenie zmiany jaka zaszła w życiu Artysty w stosunku do postrzegania świata, siebie samego, własnych pragnień i marzeń, relacji z innymi, a także postaw oraz deklarowanych wartości.

W wyodrębnionych przeze mnie dyskursach jakie odnaleźć można w tekstach piosenek i wierszach Ryszarda Riedla ujawniają się takie, które pozostają niezmiennie i te nazwałam statycznymi. Pojawiają się również i takie, które ukazują pewną zmianę w postrzeganiu lub stosunku Ryszarda Riedla względem jakiegoś zamierzenia, wydarzenia, odczucia, obiektu czy osoby. Te nazwałam dynamicznymi „narracjami drogi”, gdyż w ich obrębie na przestrzeni czasu Mężczyzna przeszedł swoistą „drogę” – zmienił własne myślenie lub postawę. Do narracji dynamicznych które pojawiają się w tekstach, zaliczam „drogi”:

- od marzeń o zostaniu muzykiem do stania się liderem zespołu;
- od realizowania choć częściowej własnej potrzeby wolności do doświadczenia przymusu;

- od wiary do braku wiary i nadziei na uzyskanie pomocy od innych;
- od spontaniczności i radości z realizacji zainteresowań, chęci działania do bierności, stagnacji, doświadczania marazmu, cierpienia oraz utraty nadziei na poprawę sytuacji (ta droga wybrzmiewa najczęściej w opracowaniach o Muzyku);
- od chęci realizacji idei wolności do świadomości braku możliwości jej realizacji i zablokowania;
- od nieświadomości do świadomości zagrożeń związanych z uzależnieniem od narkotyków i poczucia winy z tym związanego.

Do narracji statycznych, a więc takich, stosunek lub postawa Ryszarda Riedla pozostają takie same, a które pojawiają się w tekstach, zaliczam:

- chęć zmiany funkcjonowania świata;
- doświadczenie niezrozumienia i braku więzi;
- lęk przed samotnością;
- doświadczenie kłamstwa, niezrozumienia i odrzucenia ze strony innych.

4. Narracje wspólnotowe oraz procesy społeczne ujawniające się w biografii Ryszarda Riedla

Obecne w biografii Ryszarda Riedla narracje wspólnotowe oraz zjawiska społeczne stały się ramami odniesień dla przebiegu i kształtowania biografii Artysty. To właśnie dzięki dostrzeżeniu ich mogłam zrozumieć znaczenia nadawane poszczególnym elementom rzeczywistości zarówno przez samego Ryszarda Riedla jak i przez jego współtowarzyszy. Narracje te oraz procesy społeczne jawią się jako tło dla rozgrywających się wydarzeń, stanowiąc ramy świata do którego ciągle odnoszą się obecni w nim aktorzy. Ponadto, zostają ukazane z perspektywy indywidualnych losów jednostki, która pomimo wyraźnego odniesienia do przestrzeni w jakiej egzystuje, pozostaje jednocześnie „z boku”. Widać to szczególnie w późniejszym czasie życia Ryszarda Riedla, gdy przytłoczony trajektoryjną siłą chwiejnie podtrzymuje swoją życiową równowagę, nie angażując się już w takim stopniu w działalność zespołu, w jakim miało to miejsce dawniej; rzadziej też pisze własne teksty, opuszcza koncerty.

Narracjami jakie stają się ramą odniesienia dla opowieści o życiu Ryszarda Riedla są opowieści o kulturze, działaniach podejmowanych przez ludzi w określonym miejscu oraz czasie historycznym. Najbardziej widocznymi są procesy związane z podtrzymywaniem przez władzę systemu komunistycznego oraz ruchu oporu, a więc procesy związane z istnieniem samej kontrkultury w PRL-u w latach 70. oraz 80. XX wieku, funkcjonowaniem subkultury hipisów, jak również związane ze zjawiskiem narkomanii obecnym w tym czasie na terenie Polski. Pojawia się również narracja dotycząca losu polskich rodzin, opowieść o śląskiej codzienności i obecnej tam socjalizacji do ról oraz społecznych oczekiwaniach. Ujawniają się w tej opowieści także procesy związane z polską sceną muzyczną, w szczególności powstawanie muzyki niezależnej.

Istotnym dla odczytania i zrozumienia przebiegu rozwoju biografii postaci okazuje się czas życia Artysty, w którym mają miejsce ważne przemiany społeczno-gospodarczo-ekonomiczne. Zmienia się bowiem system i ustrój polityczny państwa. Obecne są narracje propagandowe, pojawiające się w relacji państwo (władza) – obywatel. Są to narracje o ideale socjalistycznego kraju czy narracje o powinnościach i możliwych przebiegach życia obywatela PRL-u, które stają się swoistą opresją młodych ludzi. To właśnie w ich świecie pojawia się dyskurs o pragnieniu doświadczania wolnego kraju. Obecna jest również narracja o Zachodzie i chęci jego doświadczania, w której jawi się on jako przestrzeń, w której można zaznać dostatku, gdzie nie ma zniewolenia, jest za to „uwolniona” kultura. Nie bez znaczenia pozostaje dyskurs tworzenia się polskiej sceny i muzyki młodych, która staje się nośnikiem ważnych dla nich treści, a także powstawanie kultury niezależnej oraz odwilż lat 80., które zdają się mieścić w szerszym dyskursie kontrkultury PRL-u, której Ryszard Riedel stał się częścią. Jego postać wpisała się tym samym w dyskurs „głosu młodych” tamtych czasów – twórczych ludzi, którzy posiadali potrzebę opisywania i komentowania rzeczywistości. Dobór poruszanych tematów oraz pytania stawiane w tekstach piosenek Ryszarda Riedla miały znaczenie szczególne w konfrontacji z realiami życia w PRL-u, w którym kultura, pełniąc funkcję ideologicznego narzędzia nie kreowała przestrzeni do podejmowania tematów dotyczących sytuacji jednostki oraz wyrażania własnego zdania. Ryszard Riedel deklarujący wolność nie tylko w swych tekstach, ale również poprzez własne zachowanie i życiowe wybory, które stały w opozycji do norm i granic obecnych w procesie wychowania, pociągał młodych ludzi, którzy pragnęli tego samego, choć nie zawsze mogli otwarcie to wyrażać.

W opracowaniach z tamtego okresu Ryszard Riedel jawi się jako nader charakterystyczny, „wpisany w krajobraz element”, którego nie sposób pominąć. Choć nie jest przedstawiany jako mający kluczowy udział w przemianach społeczno-gospodarczych, warto zauważyć, iż „wpisał się” w świadomość publiczną jako artysta polskiej sceny muzyki młodzieżowej, pragnący przełamać zastane schematy. Co ciekawe dzisiejsze interpretacje postaci Ryszarda Riedla oraz jego artystycznej działalności dokonywane przez młodych ludzi nieczęsto ukazują go jako artystę tworzącego kontrkulturę w pewnym konkretnym czasie oraz miejscu, w których zachodzi szereg przemian. Częściej wydaje się dziś być odbierany jako „artysta cierpiących” z uwagi na nawiązania do doświadczania cierpienia we własnych tekstach.

W odniesieniu do kultury jakiej mógł doświadczać Mężczyzna, w jego biografii obecne jest również niezrozumienie postaw, pragnień, a nawet sensu pisanych i śpiewanych tekstów. Towarzyszy temu pewnego rodzaju alienacja, pewnego rodzaju „odseparowanie”. Pojawia się dystans pomiędzy kulturą, czasem i miejscem w jakim żył, i tworzył Ryszard Riedel, a jego pragnieniami kształtowania egzystencji „na własnych zasadach” co pozwala na dostrzeżenie znaczenia miejsca w kształtowaniu indywidualnej tożsamości i doświadczeń jednostki. Dzięki obecnym narracjom wspólnotowym i nader charakterystycznym zjawiskom społecznym ówczesnego świata Ryszard Riedel stał się „wytworem swoich czasów” i to właśnie w tym kontekście jest najczęściej przywoływany.

5. Znaczenie autobiograficznego charakteru tekstów tworzonych i wykonywanych przez Ryszarda Riedla oraz ich wspólnotowość w kontekście biografii Wokalisty

Analizując i interpretując zebrany materiał w postaci cyklu tekstów piosenek oraz wierszy – narracji pozostawionych przez Ryszarda Riedla, odnaleźć mogłam trzy główne obszary tematyczne, jakie poruszał Artysta. Pierwszy odnosił się do refleksji nad ludzką egzystencją. Ryszard Riedel nawiązał do niej wykorzystując własne obserwacje społeczne, znajomość kultury i obecne w niej dyskursy. W tym obszarze dostrzec mogłam zainteresowanie Mężczyzny sztuką oraz refleksją filozoficzną dotyczącą ludzkiego życia. Drugim z obszarów, w którym najpełniej uwidaczniają się treści o charakterze autobiograficznym są własne pragnienia, marzenia jak i doświadczenia. W tym obszarze przeważa zapis codziennych wydarzeń, relacji z innymi, chwil spotkań, rozmów, bliskości, jak i trudnych doświadczeń związanych z nałogiem. W kontekście

tych ostatnich Ryszard Riedel często stawia pytania o sytuację człowieka znajdującego się w pułapce, przygniecionej „siłą” obezwładniającego marazmu oraz wyborów w kontekście moralności jak również społecznych powinności. W ostatnim obszarze Muzyk nawiązuje do tego co społeczne. Jest to refleksja nad poczynionymi przez siebie obserwacjami często skupiającymi się na międzyludzkich interakcjach i społecznych umowach je regulujących, ale także wyborach innych ludzi, ich zachowaniach oraz motywacji.

Interpretacja tekstów tworzonych oraz wykonywanych przez Ryszarda Riedla jako powszechnie funkcjonuje w kulturze, „odczytania” utworów przez publikę i słuchaczy Muzyka przez pokolenia utrwaliły wizerunek mężczyzny zawierającego w swoich utworach własne doświadczenia, przeżycia oraz myśli. Odniesienia do wydarzeń z biografii Artysty stają się niemal „automatycznym” rozumieniem jego twórczości. Przez lata nabrały one charakteru „oczywistości”. Biografia Ryszarda Riedla stała się ramą dla pojawiających się interpretacji i odczytań tworzonych oraz wykonywanych przez Artystę utworów. Na sytuację taką wpływ miały również pojawiające się w niektórych tekstach zaimki „ja”, „mój”, „moje” lub „ty”⁵⁵ czy też czasowniki występujące w pierwszej i drugiej osobie liczby pojedynczej. Dostrzegając to, przeanalizowałam tworzone przez Mężczyznę teksty pod kątem ich zbliżenia do biograficznych wydarzeń i autobiograficznych nawiązań. Możliwe nawiązania pojawiające się w kolejnych utworach znajdują się w rozdziale czwartym dysertacji. Odniesienia autobiograficzne mogłam dostrzec zarówno w tekstach pisanych i śpiewanych przez niego samego w macierzystym zespole „Dżem”, jak i tekstach wykonywanych przez Ryszarda Riedla, których autorem pozostaje ktoś inny lub też tych, których Ryszard Riedel jest współautorem. Co ciekawe, podobieństw do stanów i konkretnych doświadczeń z życia Muzyka jego odbiorcy mogą również dopatrzeć się również w tekstach, w których opisywana sytuacja w jakiej znajduje się bohater utworu lub też zamierzenia, które wyraża, stają się podobne do późniejszych doświadczeń Ryszarda Riedla. Dzieje się tak przykładowo w utworze „Złoty paw”, w którym Muzyk śpiewał o doświadczeniu samotności, na którą wskazywał w bezpośrednim odniesieniu do siebie dopiero w późniejszym czasie życia aniżeli wtedy, gdy wykonywał ów wspomniany tu utwór.

⁵⁵ Zaimek „ty” pojawia się kiedy tekst Ryszarda Riedla jest stylizowany na rozmowę z samym sobą.

Z biegiem czasu utwory wykonywane przez Muzyka stały się dla jego słuchaczy opowieścią o samym Ryszardzie Riedlu i jego życiu. Ze względu na styl życia Mężczyzny, a także jego deklaracje, jakie można odnaleźć w narracjach wspomnieniowych, ukazujące, iż chciał on pozostać autentyczny w swym przekazie, zaczęto utożsamiać śpiewane teksty z doświadczeniami Wokalisty. Do tej pory wiele osób odbiera je jako narracje opowiadające o jego własnych, biograficznych doświadczeniach oraz przeżywanych stanach. Wykonywane utwory składały się na opowieść o człowieku niemogącym odnaleźć się w społeczeństwie, wyalienowanym, samotniku szukającym swego miejsca czy buntowniku. Nawet te z nich, które pisane były nie przez samego Ryszarda Riedla, a osoby z jego otoczenia, w wykonaniu lidera zespołu „Dżem” brzmiały autentycznie. Autentyzm ten był możliwy do osiągnięcia również przez to, iż osoby tworzące pozostawały często zanurzone w tej samej kulturze i wspólnocie doświadczeń środowiskowych. Z drugiej strony warto zaznaczyć, iż podjęcie się wykonania jakiegoś utworu było świadomym wyborem Wokalisty. Autentyzm który był i jest mu nadal przypisywany pozostaje znaczącym dla wizerunku Artysty. Ów autobiograficzny charakter jego twórczości i taki jej odbiór miał znaczenie dla rozwoju publicznej tożsamości Mężczyzny, a także „wejścia” w rolę muzycznego idola. Prócz tego określił i niejako zdefiniował postać Ryszarda Riedla jako artysty w świadomości publicznej i społecznym odbiorze na lata. Autobiograficzny charakter jego twórczości stał się na tyle charakterystyczny dla jego osoby, iż jest z nim powszechnie kojarzony i łączony. Stał się „znakiem rozpoznawczym” Artysty. Wokalne niedociągnięcia czy prostota językowa tworzonych i wykonywanych tekstów była Ryszardowi Riedlowi przez publikę wybaczana, gdyż tym, co chciano doświadczyć na koncercie rezonowało w biografii samego Wokalisty, jego opowieści o sobie i własnym postrzeganiu świata, którymi dzielił się z innymi. Biograficzność jest ciągle obecnym aspektem występującym w dyskursie o twórczości Muzyka jak i opowieści o nim samym, a jego biografia stała się nieodłącznym kontekstem dla odczytań utworów w dyskursie publicznym. Historie i problemy poruszane w tekstach wykonywanych przez Ryszarda Riedla są włączane w jego własne biograficzne doświadczenia oraz refleksje. Znalazło to również „odbicie” w jego legendzie, która jest ciągle podtrzymywana przez wspomnienia i opowieści rodziny, przyjaciół i bliskich, jak również fanów, a także koncerty zespołu „Dżem”.

Na fenomen artystyczny składa się również wspólnota doświadczeń o jakich śpiewał Ryszard Riedel. W biografii Mężczyzny jak i tworzonych przez niego utworach

odbiorcy mogli, i nadal mogą odnaleźć często emocje, przeżycia, refleksje, które są im bliskie. Niewątpliwie znaczenie ma tu metaforyczność oraz niedosłowność piosenek, które we własnej interpretacji słuchacze mogli i mogą odnosić do siebie samych jak również własnego doświadczania świata. Reinterpretacja polegająca na odkrywaniu sensu treści utworów Ryszarda Riedla i odniesienia do własnego ich rozumienia wśród słuchaczy pozwala na podjęcie próby zrozumienia „dotarcia” Artysty do tak szerokiego grona odbiorców. Istnienie owej wspólnotowości dostrzec można zarówno za życia, jak i po śmierci Artysty. Z drugiej strony w tej perspektywie nie bez znaczenia pozostaje uniwersalizm podejmowanych tematów. Cierpienie, marzenia, chęć realizacji siebie, pragnienie doświadczenia akceptacji od innych czy „bycia sobą” są właściwe wielu ludziom, szczególnie młodym. Pograżeni w smutku czy przebywający w odizolowaniu również mogą odnaleźć w tekstach Ryszarda Riedla „część siebie” – w nawiązaniu do doświadczeń, które z różnych, innych przyczyn stały się ich udziałem. Ta „podobna” interpretacja sytuacji i rozumienie doświadczanych emocji powoduje, iż ludzie ci mogą poczuć, że nie są sami z własnymi, trudnymi emocjami, że ktoś inny również zmagał się z tym, co oni, że jest to ludzkim doświadczeniem. Zmagający się z poczuciem niesprawiedliwości czy winy paradoksalnie mogą odnaleźć w biografii Muzyka i jego utworach nadzieję poprzez dostrzeżenie podobieństw w odniesieniu do sytuacji, w jakiej się znaleźli, a świadomość istnienia kogoś, kto odczuwał podobnie i o tym otwarcie mówił pomaga przezwycięzać niełatwe momenty. Poprzez obecne w twórczości Muzyka kategorie takie jak cierpienie, ból, zniewolenie, uzależnienie, kara, wina czy wolność stał się Ryszard Riedel twórcą bliskim dla osób z jakiegoś powodu cierpiących (choć nie musi być to wcale cierpienie z powodu uzależnienia) czy osób znajdujących się w sytuacji odizolowania – więźniów, samotnych, odrzuconych, wyalienowanych.

6. Kulturowy status biografii i twórczości Ryszarda Riedla

Podczas analizowania i interpretowania zgromadzonego materiału, dostrzegłam również, iż zarówno sama postać Muzyka jak i jego biografia, a także pisane i wykonywane utwory w odniesieniu do ówczesnej rzeczywistości (zarówno za życia, a także po śmierci Wokalisty) miały charakter zarówno kulturowy jak i kulturotwórczy. Choć pierwotne podjęte przeze mnie analizy skupiały się na znaczeniu miejsca oraz cierpienia w procesie rozwoju tożsamości Mężczyzny w rozprawie mogłam również

dostrzec znaczenie jakie dla kultury miała omawiana biografia oraz twórczość Wokalisty.

Utwory tworzone przez Ryszarda Riedla prezentowały kanon wartości, przekonań, postaw wobec rzeczywistości, które ukazywały egzystencję choć podziwianego, to jednak funkcjonującego na uboczu społeczeństwa, autsajdera. Artysta nadal pozostaje legendą, stanowiąc punkt odniesienia dla wykonawców, jak i odbiorców, którzy wciąż powracają do jego tekstów, próbują zrozumieć oraz objaśniać wydarzenia z jego życia, przypominają sobie o wyznawanych przez Ryszarda Riedla wartościach i jego postawach, traktując je nierzadko jako „drogowskazy” mogące pomóc „odnaleźć się w świecie”.

Muzyk stał się idolem młodego pokolenia tworząc zarówno swoim stylem życia, podejmowanymi w tekstach tematami, wyglądem oraz prezentowanymi wartościami dyskurs stojący w opozycji do przyjętych w czasach socjalizmu norm. Tej przemianie tożsamościowej towarzyszył również szeroki kontekst przemian społeczno-kulturowych. Nowa rola społeczna, rola idola, która pojawiła się wraz ze zmianami społeczno-kulturowymi stanowiła odpowiedź na potrzeby młodych ludzi, a moc jej oddziaływania potęgowana była przez warunki życia w komunistycznym kraju. Idol imponował, a fani chcieli być tacy jak on⁵⁶. Ryszard Riedel współtworzył wiele festiwali i imprez muzycznych na których pojawiali się młodzi ludzie, pragnący jednoczyć się po to, by wspólnie kontestować rzeczywistość, słuchać utworów, które bezpośrednio ich dotyczyły, utworów, które stawały się „ich głosem” wobec świata starszego pokolenia.

Kategoria muzycznego idola odnosi się również do wymiaru pedagogicznego, a dokładniej do narracyjnego „wychowywania” poprzez obecne w kulturze treści oraz opowieści. Kultura popularna i bohaterowie w niej występujący pozostają przestrzenią egzystencji młodego człowieka. Ryszard Riedel poprzez przekaz zawarty we własnej biografii oraz treści swoich narracji ukazywał swoistą propozycję rozumienia świata, a ze swoimi (post)hipisowskimi ideałami wpisał się w nurt myślenia młodych ludzi o wolnym świecie oraz ich chęć wyrażania określonych idei. Przekaz, jaki niosła wówczas już w tamtym czasie jego biografia – młodość naznaczona całkowitą wolnością, odrzucenie ograniczeń, sprzeciw wobec ingerencji państwa i systemu w życie prywatne obywatela, styl życia znaczoney włóczęgą, zdefiniowały funkcjonujące w

⁵⁶ A. Idzikowska-Czubaj, *Rock w PRL-u. O paradoksach współlistnienia*, Wydawnictwo „Poznańskie”, Poznań 2011, s. 303.

społecznej świadomości pojęcie wolności i niezależności. Twórczość, w której zawierała się opowieść o własnym życiu, jaką Ryszard Riedel prezentował ze sceny i deklaracje co do wyznawanych wartości, które potwierdzał swoim zachowaniem rezonowały w kulturze jako rozumienie prawdziwej wolności. Wokalista na nowo zdefiniował wolność istniejącą w świadomości społecznej czasu PRL-u.

Ważnym staje się również twórczość zespołu „Dżem” w kontekście procesów rozwoju polskiej sceny muzycznej. Rekonstrukcja biografii jakiej się podjęłam ukazała znaczenie jakie postać Muzyka miała dla powstania i rozwoju zjawiska muzyki niezależnej. Choć Ryszard Riedel nie stał się liderem ruchu buntu społecznego wśród młodzieży, jakimi okazali się podejmujący artystyczną działalność frontmani grup punkowych, niewątpliwie jednak zapoczątkował swoimi tekstami pewien nurt w polskiej muzyce, w którym znalazły się ówczesne społeczne potrzeby i pragnienia, gdyż zdawał się na nie odpowiadać. Podejmował on tematy ważne dla wszystkich, szczególnie młodych ludzi, (takie jak miłość, poszukiwanie własnej życiowej drogi, przyjaźń, czy obszary relacji międzyludzkich, obserwacji społecznych, człowieka w zwykłej codzienności), którzy pragnęli rozwijać się, doświadczać, żyć „na własnych zasadach”. Twórczość „Dżemu” wraz z sylwetką charyzmatycznego wokalisty, przełamującego zastane schematy, przyciągała i w socjalistycznym kraju stanowiła przestrzeń wolną od propagandy, w której można było zapomnieć o trudach doświadczania PRL-owskiej rzeczywistości, w której nie można było wyrazić siebie, w której indywidualność nie istniała. Ryszard Riedel szczególnie na początku swej muzycznej kariery, zanim doświadczył marazmu związanego z nałogiem i innymi życiowymi wydarzeniami, pozostawał blisko publiki, dając się w pewien sposób poznać swoim słuchaczom, otwierając się przed nimi, a wraz z „Dżemem” został odczytany jako „przynoszący powiew” Zachodu. Jak zaznacza Wojciech Siwak, teksty utworów muzyki rockowej zawierały wartości i pragnienia społeczne, takie jak pragnienie wolności, uczucia, prawdy, uczestniczenia w życiu społecznym i akceptacji, bezpieczeństwa oraz stabilizacji⁵⁷. Wszystkie te pragnienia mogłam odnaleźć w utworach „Dżemu” wyśpiewane przez Ryszarda Riedla. Wyznający odmienne od przyjętych społecznie norm i wartości Artysta, przyciągający wielu młodych, pragnących doświadczać wolności, bez wątpienia tworzył kontrkulturę. W kontekście tym występuje również wytwarzanie wspólnotowych znaczeń w zastanej

⁵⁷ W. Siwak, *Estetyka rocka*, Wydawnictwo „Semper”, Warszawa 1993, s. 57-77.

rzeczywistości. W swoich utworach Artysta podkreślał rolę człowieka w tworzeniu społecznej rzeczywistości, wyrażał pragnienia wspólnotowe (choć najczęściej w kontekście własnej osoby) jednocząc ludzi i odwołując się do społecznych doświadczeń. Tym samym biografia ta wpisała się w tysiące innych biografii słuchaczy, ich pragnień i oczekiwań wobec świata. Jego i ich rozumienie rzeczywistości spotkały się w tej biografii. Wyrażone przez Muzyka treści zostały odebrane oraz zinterpretowane. Biografia Ryszarda Riedla stała się punktem odniesienia dla tworzenia i odczytywania znaczeń obecnych w ówczesnej rzeczywistości. W tym względzie ważnym pozostaje moment śmierci Artysty. Kiedy żył, pozostawał częścią wspólnoty, która chciała coś zmanifestować. Stał się jej głosem i tak też najczęściej był „odczytywany”. Konteksty rzeczywistości, przemian i dyskursów politycznych miały znaczenie dla odbioru sylwetki Wokalisty, jego stylu życia. Po śmierci, w interpretacjach „nowych” fanów, młodych pokoleń, które nie zdążyły poznać go osobiście kontekst realiów komunistycznego kraju wydaje się być rozmazany lub też zanika, co powoduje zupełnie inny odbiór Muzyka. Mimo to, zarówno biografia Ryszarda Riedla, jego pisane i wykonywane przez niego utwory jak również opowieści związane z Mężczyzną nadal tworzą elementy legendy (legend), które choć wydają się ewoluować, funkcjonują nieprzerwanie do tej pory. Ryszard Riedel pozostaje także „kolorowym” symbolem Zachodu pośród szarej, komunistycznej rzeczywistości.

Artysta podejmował w swych narracjach problematykę pojawiającą się wielokrotnie już wcześniej w tekstach utworów, opracowaniach czy publikacjach. Stały się nimi relacja jednostka – rzeczywistość społeczna (jej tworzenie i przemiany); miejsce człowieka w świecie; wyznawana hierarchia wartości; własne przekonania; obrane w życiu cele; realizacja potrzeby niezależności; doświadczanie nałogu – zjawiska, które do pewnego czasu funkcjonowało poza oficjalnym dyskursem, a zmagало się z nim wielu ludzi. Ponadto, problemy podejmowane przez literaturę, film i filozofię przeniósł w obszar muzyki rozrywkowej. W tym względzie pozostaje jednym z muzycznych pionierów. W konfrontacji z wcześniejszą i ówczesnie powstającą twórczością polskiej sceny teksty Ryszarda Riedla stały się obok utworów punkowych, (akcentujących własne niezadowolenie bardziej agresywnie), społecznym głosem niezależności i dyskursu krytycznego. Ten wymiar tekstów Artysty, ich uniwersalizm i aktualność w odniesieniu do sytuacji człowieka w kontekście relacyjności do miejsca oraz obecnych w nim nacisków społecznych, a także kultury zdają się być ważnymi czynnikami wyjaśniającymi ich ponadczasowość.

5. Wnioski i podsumowanie badań

Eksplorując dwa obszary – zarówno obszar kultury jak i przestrzeni społecznych interakcji w których pojawiają się wzmianki o Ryszardzie Riedlu dostrzegłam, iż postać Muzyka jak i jego biografia funkcjonują w ich ramach jako narracja zawierająca próby wyjaśnień splotów zdarzeń występujących w opowieści o życiu Mężczyzny. Publikacje książkowe dziennikarzy muzycznych dotyczące Ryszarda Riedla zawierają wyrywkowe fakty z życia Mężczyzny opatrzone komentarzami autorów lub też bliskich Artyście osób. Również kategoria legendy, w jakiej została osadzona biografia⁵⁸ wydaje się cechować dużą fragmentarycznością. Rozprawa ta stanowi więc próbę, którą podjęłam, „ułożenia” w całość biograficznych wątków, nadając im charakter przyczynowo-skutkowy, próbując odkryć reguły łączenia zdarzeń i doświadczeń pojawiających się w biografii Wokalisty.

O ile kategoria cierpienia jest znana i powszechnie dostrzegana w opowieści o życiu Ryszarda Riedla, o tyle kategoria miejsca nie wydaje się być często zauważana. W miejscu tym pragnę odwołać się do mojej własnej chęci zrozumienia postaci Ryszarda Riedla i jego konstruowania tożsamości, którą mogłam zrealizować podczas pracy nad tą rozprawą. Współczesna narracja o Muzyku akcentuje bowiem jej indywidualizm, zaś kategoria miejsca wraz z kontekstem społecznym oraz zanurzenie w kulturze, pozwalają na jego zrozumienie. Pragnę również wskazać na funkcjonujące do tej pory dwie narracje dotyczące Ryszarda Riedla, odpowiadające jego ścieżkom tożsamościowym, w których funkcjonował za życia. Pierwsza, opowiada o historii muzycznej kariery Ryszarda Riedla, eufemizując jego problemy z narkotykami. Druga natomiast mówi wprost o uzależnieniu, definiując Muzyka jako osobę uzależnioną, wywodzącą się ze środowiska „prostoty i biedy”. Opisane w rozprawie dwie paradoksalne, rywalizujące ze sobą struktury biograficzne odpowiadające rozwojowi tożsamości i będące odpowiednikami rozumienia Ryszarda Riedla jako artysty, i uzależnionego, mogą okazać się pomocne w dalszych badaniach nad fenomenem postaci oraz tragizmu wpisanego tak często w biografie muzyków rockowych z którymi postać polskiego hipisa bywa zestawiana. Dysertacja ta staje więc w tej perspektywie wstępną propozycją rozumienia fenomenu Muzyka oraz odmienności kształtowania jego życia od narzucanych biograficznych powinności jak również wskazuje na

⁵⁸ Zob. E. Kaszyca, *Biała i czarna legenda Ryszarda Riedla*, „Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, 2007.

kategorie które mogą stać się inspiracją do dalszych poszukiwań, a także poddawać pewne tropy interpretacyjne podczas badania biografii twórców.

Postać Ryszarda Riedla symbolicznie została wpisana w opór wobec opresji systemu lat 70., a jego biografia stała się jednym z oblicz zjawiska buntu tego czasu. Stało się to za sprawą świadomego dążenia do osiągnięcia wolności w wymiarze indywidualnym, a także manifestacji niezależności w postrzeganiu świata i działaniu. Mężczyzna pozostał przez cały czas wierny sobie, nieugięty, ambitny, posiadający aspiracje, świadomy własnych celów, refleksyjny i potrafiący tę swoją refleksyjność wykorzystać w sposób twórczy.

Podsumowując podjęte rozważania pragnę wspomnieć, iż czas przygotowania dysertacji był dla mnie czasem niezwyklej podróży. Podczas pracy z materiałem badawczym mogłam „przyglądać się” pragnieniom, marzeniom, nadziejom ludzi poprzednich pokoleń. Było to dla mnie cenne, gdyż pozwoliło na poznanie „ducha tamtych czasów”, który pozostał w opowieściach, wspomnieniach, czy tekstach utworów. Poprzez dostępne narracje zostałam „zaproszona” do światów ówczesnych aktorów i ich rozumienia rzeczywistości. W trakcie tworzenia dysertacji mogłam również „doświadczyć” kultury tamtych czasów oraz realiów społecznego w niej funkcjonowania, a także dostrzec w niej obraz dojrzewania młodych ludzi, którzy nie chcieli żyć tak samo, jak ich rodzice, dostrzegając fałsz i obłudę rzeczywistości oraz cechy opresyjności systemu państwa totalnego. Możliwe do odnalezienia stały się historie wspólnoty, czy specyficzne sytuacje postaci kobiecych, jak np. żony Ryszarda Riedla.

Do podjętych przeze mnie badań odniosłam się również w sposób krytyczny. Ograniczeniem badawczym stała się konieczność wyboru aspektów oraz ich kontekstów pojawiających się w zgromadzonym materiale badawczym, które sygnalizowałam w sformułowanych wcześniej pytaniach badawczych. W badaniach o charakterze jakościowym często występuje bowiem sieć rozległych odniesień kulturowych, wyłaniające się procesy i zjawiska są bardzo liczne, a łącząc się z innymi i wzajemnie przenikając, poddają nowe tropy interpretacyjne. Dlatego też, zagłębiając się w zgromadzony materiał badawczy (który podczas pracy nad rozprawą wciąż odkrywał przede mną coś nowego) musiałam dokonać wyboru, które z wyłaniających się kontekstów uznaję za ważne i które zaprezentuję oraz jak tego dokonam. Kierowałam się w tych wyborach moim własnym rozumieniem, a także „odczytaniem” postaci

Ryszarda Riedla, które to pojawiało się wraz z postępami w pracy badawczej, jak również logiką, która pozwoliłaby zrozumieć zarówno mnie samej jak i innym zależności występujące pomiędzy jednostką, jej indywidualnym „ja”, jej wyborami i doświadczeniami, a społeczeństwem, kulturą w jakiej pozostawała zanurzona, miejscem, czasem oraz przemianami historycznymi. Jestem świadoma, iż opracowanie to cechuje się fragmentarycznością, która jest charakterystyczna dla badań jakościowych. Zaprezentowana opowieść zawiera w sobie również wiele innych, nieukazanych w prezentowanej rozprawie kulturowych, pedagogicznych i społecznych aspektów. W szczególności chciałabym tu zwrócić uwagę na fakt (i żywiącą mnie ciekawość) kulturotwórczego fenomenu Ryszarda Riedla, który nie był głównym przedmiotem mojej dysertacji i został jedynie zarysowany w kontekście procesu tworzenia tożsamości Artysty, i kształtowania się jego biografii, a który, w moim odczuciu wymagałby osobnego, obszernego opracowania opartego na podjętej, naukowej analizie zagadnienia.

6. Bibliografia

- Ablewicz K., *Hermeneutyczno-fenomenologiczna perspektywa badań w pedagogice*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994.
- Alheit P., *Teoria biografii jako fundament pojęciowy uczenia się przez całe życie*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” t.18, 2015, nr 4(72), s. 23-36.
- Apitzsch U., *Biografie migracyjne jako miejsca przestrzeni transnarodowej*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 603-616.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005.
- Bertaux D., Bertaux-Wiame I., *Opowieści o życiu w rzemiośle piekarskim*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 741-759.
- Breckner R., *Podejścia porównawcze zorientowane na przypadki: perspektywa biograficzna jako możliwość i wyzwanie w badaniach migracji*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 617-658.
- Burzyńska A., Markowski M., *Teorie literatury XX w. Podręcznik*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2006.
- Całek A., *Adam Mickiewicz – Juliusz Słowacki. Psychobiografia naukowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. 1, Kraków 2012.
- Całek A., *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Delcroix C., *Przekaz historii rodzinnej i pamięci historycznej w obliczu niepewności (précarité)* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 701-716.
- Gajda S., *Lingwistyka XXI w.*, „Polonica”, t.33, 2013, s. s. 6-13, <https://polonica.ijp.pan.pl/downloads/volumes/33/1.pdf>, [dostęp:12.04.2025].
- Giza A., *Biografia jako fakt empiryczny i jako kategoria teoretyczna*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, (red.) J. Włodarek, M. Ziółkowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1990, s. 41-45.
- Glasser B., Strauss A.L., *Time for Dying*, Wydawnictwo „Transaction Publishers”, New Jersey, 2007.
- Hałas E., *Biografia a orientacja symbolicznego interakcjonizmu* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii*, (red.) J. Włodarek, M. Ziółkowski, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań 1990, s. 207-208.
- Idzikowska-Czubaj A., *Rock w PRL-u. O paradoksach współistnienia*, Wydawnictwo „Poznańskie”, Poznań 2011
- Kaszyca E., *Biała i czarna legenda Ryszarda Riedla*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, 2007.
- Kaźmierska K., Czapliński P., Julkowska V., *Biografia*, <https://cbh.pan.pl/pl/biografia> [dostęp: 08.07.2024].
- Kowalska-Pietrzak A., *Wątki parenetyczne w hagiografii polskiej czasów piastowskich*, „Biografistyka Pedagogiczna” t.6, 2021, nr 2, s. 33-51.
- Lalak D., *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2010.
- MacIntyre A., *Dziedzictwo cnoty. Studium z teorii moralności*, przeł. Adam Chmielewski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

- Melosik Z., *Dyscyplina naukowa i tożsamość naukowca*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2024.
- Mendel M., *Pedagogika miejsca i animacja na miejsce wrażliwa* [w:] *Pedagogika miejsca* (red.) M. Mendel Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Kraków 2006, s. 21-37.
- Męczkowska A., *Locus educandi. Wokół problematyki miejsca w refleksji pedagogicznej* [w:] *Pedagogika miejsca*, (red.) M. Mendel, Wydawnictwo Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 38-54.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Doświadczenia rodzinne w narracjach. Interpretacje sensów i znaczeń*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.
- Nowak-Dziemianowicz M., *Walka o uznanie w narracjach. Jednostka i wspólnota w procesie poszukiwania tożsamości*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2016.
- Przechera M., *Pomiędzy sztuką a dziennikarstwem – muzyczne biografie w Polsce*, „Dziennikarstwo i Media” 2014, nr 5, Uniwersytet Wrocławski, s.289-298.
- Puchalska-Wasył M., Oleś P. K., *Teoria narracyjnej tożsamości Dana P. McAdamsa* [w:] *Tożsamość i jej przemiany a kultura* (red.) P. K. Oleś, A. Batory, Wydział I Nauk Społecznych PAN i Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 247-278.
- Ricoeur P., *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989.
- Riemann G., Schütze F., „*Trajektoria*” jako podstawowa koncepcja teoretyczna w analizach cierpienia i bezładnych procesów społecznych, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 389-412.
- Rosenthal G., *Historyczna i rodzinna sekwencja pokoleń*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 685-700.
- Schütze F., *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym. Jak analizować autobiograficzne wywiady narracyjne*, [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s.141-278.
- Sitko M., *Rysiek Riedel we wspomnieniach*, Wyd. I, Wydawnictwo „studio c2”, Wrocław 2018.
- Sitko M., *Rysiek Riedel we wspomnieniach. W XXX rocznicę śmierci artysty*, Wyd. I., Wydawnictwo „Riedel ART”, Ćwiklice 2023.
- Sitko M., *Rysiek Riedel we wspomnieniach. Tom II*, Wyd. I., Wydawnictwo „Riedel ART”, Tychy 2020.
- Siwak W., *Estetyka rocka*, Wydawnictwo „Semper”, Warszawa 1993.
- Skaradziński J., *Rysiek*, Wyd. II, Wydawnictwo „In Rock”, Czerwonak 2014.
- Skaradziński J., *Dżem. Ballada o dziwnym zespole*, Wyd. III, Wydawnictwo „In rock”, Poznań 2009.
- Sławecki B., *Znaczenie paradygmatów w badaniach jakościowych*, [w:] *Badania jakościowe. Podejścia i teorie. Tom I*, (red.) D. Jemielniak, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 57-87.
- Sontag S., *Przeciw interpretacji i inne eseje*, Wydawnictwo „Karakter”, Kraków 2023.
- Soroko E., *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. W.J. Paluchowskiego, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Instytut

Psychologii 2007, pobrano z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/items/040e1eee-f8c9-4586-a24f-11e0f23ac0db> [dostęp: 12.04.2025]

Straś-Romanowska M., Bartosz B., Żurko M., *Słowo wstępne: Życie człowieka życiem w opowieści*, [w:] *Badania narracyjne w psychologii*, (red.) M. Straś-Romanowska, B. Bartosz, M. Żurko, Wydawnictwo „Eneteia”, Warszawa 2010, s. 9-13.

Strauss A.L., *Praca biograficzna i jej powiązania (intersections)* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii, Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 517-527.

Strauss A.L., *Światy społeczne i społeczeństwo* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, 471-487.

Strauss A.L., *Transformacje tożsamości* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 529-550.

Szulakiewicz W., *Biografistyka i jej miejsce w historiografii edukacyjnej po II wojnie światowej*, „Biuletyn Historii Wychowania”, 2004 nr 19-20.

Treichel B., *Tożsamości biograficzne i zbiorowe w wywiadach narracyjnych. Przyczynek lingwistyczny* [w:] *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, (red.) K. Kaźmierska, Wydawnictwo „NOMOS”, Kraków 2012, s. 571-598.

Znaniński F., Thomas W., *Polish peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group*, t. 1-5, Boston, 1918-1920.